

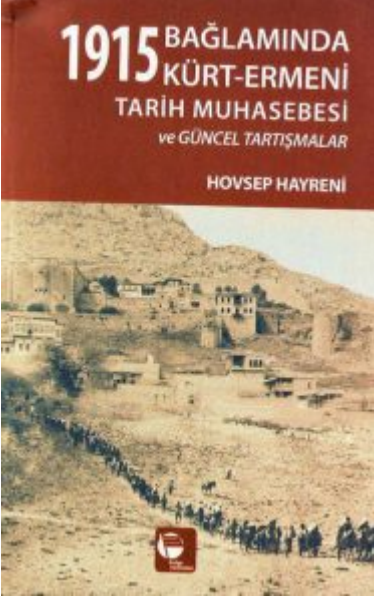
Hovsep Hayreni: KÜRT TARİHYAZIMINDA İNKARCI EĞİLİMLER ÜZERİNE - 1. Bölüm

Posted on 08/09/2013

Daha önceki bir yazımda 1915 soykırımına alet edilen Kürtler açısından tarihle yüzleşme gereğine karşı Eziz e Cewo'nun ileri sürdüğü argümanları eleştirmiştim [1]. Konuyu tamamlamak üzere aynı anlayıştan yazarların 1915'te yaşanan durum, öncesindeki gelişmeler ve Kürt-Ermeni ilişkilerine dair yorumlarını da irdeleyecektim. Bunu önceki yazımın ikinci bölümü olarak düşünüyordum, fakat kapsamını dikkate alarak şimdi ayrı bir başlıkla sunmayı tercih ediyorum.

Soykırım gerçeğini bulandıran, tersyüz eden, sorumluluğunu yok edilmiş halkların kendilerine yükleyen Türk tarih tezleri herkesin malûmudur. Bunların Kürt versiyonu diyebileceğimiz yorumlar ise yakın zamana kadar birkaç eski örnekle sınırlı olup pek yaygın bilinmiyordu. Ancak soykırımda kullanılan Kürtlerin rolü konuşuldukça milliyetçi savunma refleksleri bu alanda yeni ürünler veriyor. Bazıları Türk inkarcılarına rahmet okutan karşı ataklara geçiyor. İki defa uğraşmak zorunda kaldığımız muazzam abartılı Xanasor iddiası tamamen bu zeminde ortaya atılmıştı [2]. Verilen ana fikir "Ermenilerin sanıldığı gibi masum olmadıkları ve imha edilmelerinde bir kısım Kürtlerin rolü olsa bile, önceden husumet yarattıkları için vebalinin yine kendilerine ait olduğu" yönündeydi.

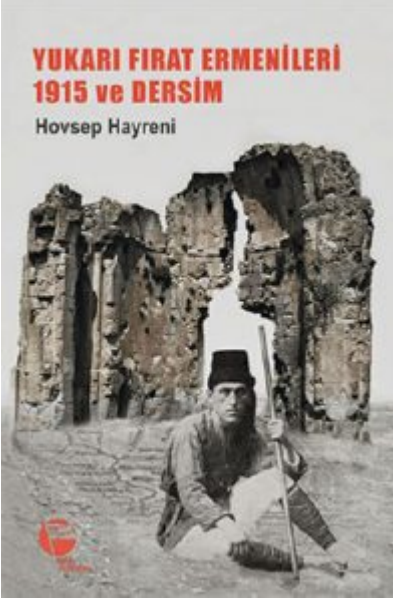
Êziz ê Cewo'nun Xanasor iddiasını kullananlardan Xerzî, daha gerilere uzanarak yaptığı tarih muhasebesinde iki halk arası gerginliklerin esas sorumluluğunu başından itibaren Ermeni tarafına mal etme yoluyla bu kanaati güçlendirmeye çalışıyor. Xerzî'nin "Kürt-Ermeni İlişkileri, 1915 ve Özür Meselesi" başlıklı makalesi, günümüzde bir ulusal özgürlük mücadelesinden yana görünürken, tarihteki bir benzerini boğmaya çalışanlarla zihinsel planda ne kadar uyuştuğunu göstermesi bakımından ibret vericidir.

Eskilerden Nuri Dersimi'nin Türk ordusu içinde etkilendiği İttihatçı bakışla Kürt milliyetçiliğini harmanlayarak yazdıkları, Ermeni ulusal hareketine karşı gösterilen bu çarpık ve insafsız yaklaşımların besleyici damarlarından biri sayılır. Fakat onun "asıl Ermeniler Kürtleri katletti" yolundaki karşı iddiaları çok dayanaksız olduğu için aynı doğrultuda yeni arayış sürdürenler yabancı kaynaklardan işlerine yarayacak veriler bulmaya ağırlık vermektedir. Aso Zagrosi, böyle bir "cevher" olduğu inancıyla Rusçadan çevrilen biri Kürt (Kamil Bedirxan), biri Rus (Prens Şachovski), iki müttefik şahsiyetin Ermeni aleyhtarı soyut ve abartılı iddialarını yakın bir zamanda yazdığı üç ayrı makalesinde tekrar tekrar kullanmıştır. Nuri Dersimi'nin

gerçekliğe aykırı katliam rakamlarını da bu şüpheli anlatımlara ekleyerek hepsini "belgeli gerçekler" gibi gösterme çabasındadır.

Bütün bunları sırasıyla ele alıp değişik kaynaklar ışığında çok yönlü değerlendirmeye çalışalım. Aynı zamanda Kürt-Ermeni ilişkilerinin soykırım öncesi yüzyıllık seyrine Ermeni tarihçilerinin nasıl baktıklarını da konu edelim ki, hangi yaklaşımların daha milliyetçi ve tarafgir, hangilerinin daha hakkaniyetli olduğu anlaşılsın; karşılaştırmalı bir muhakeme içinde en adil sonuçlara okuyucular kendi akıl ve vicdanlarıyla varabilsin.

Konuya girmeden özellikle birşeyin altını çizmek istiyorum. Bu tartışmaları yürütmemin önde gelen amacı, Kürt halkı arasında geçmişten beri önyargılara konu olan Ermeni ulusal hareketinin ve genel anlamda pek bilinmeyen ihtilafli tarihsel süreçlerin daha doğru algılanmasına hizmet etmektir. Bu aynı zamanda günümüzün özgürlük, adalet ve demokrasi sorunları etrafında halklar arası dostluk ilişkilerinin eski acı tecrübelerden öğrenerek daha bilinçle örülmesi için yararlı olabilir. Ancak içeriğe önem verilmeden, salt polemik yürütme durumuna bakılarak, bu tür yazıların yersiz gerginlik körüklediğini düşünmek de mümkündür. Bu hisse kapılma durumundaki arkadaşlara, bunları hiç yazmamanın daha iyi

olmayacağını, ancak somut bilgilere dayalı olgun tartışma ve adil yaklaşım temelinde düşündürücü olma yoluyla olumlu dönüşümlere vesile olunabileceğini hatırlatmak isterim.

Soykırım Öncesi Yüzyıllık İlişki ve Gerginliklere Dair Xerzî'nin Muhasebesi

İlgili makalesinde [3] öncelikle 19. yüzyılın ilk yarısındaki Osmanlı merkezileşmesine karşı Kürt ayaklanmalarını konu eden Xerzî, Ermenilerin bunları desteklemediğine dikkat çekerek, iki halk arasında artan mesafenin gittikçe gerginliklere ve çatışmalara dönüşmesini esasta Ermeni tarafına, özellikle de onun şehirli kesimine yüklüyor:

“93 Harbine kadar Ermeniler bu isyanları daha çok uzaktan seyretmekle yetinmiş ve özellikle şehirlerde yaşayan orta ve üst sınıf Ermeniler, daha çok Osmanlı'nın tarafında yer alarak “Millet-i Sadıka” teriminin Osmanlı'da daha da kuvvetlenmesine sebep olmuşlardır. Bu tavırda Kürt Beylerinin gayrimüslim topluluklara yönelmesinin de etkileri olduğu göz ardı edilmemelidir. Toplumlar arası çelişki ve her iki toplumda da bulunan fanatikler, beraber hareket etme tavrının sergilenmesine engel olmuşlardır. Ama en önemli etkenin,

şehirli Ermeni nüfusun bu hareketlere, rahatlarının bozulmaması için uzak durmaları olduğu söylenebilir” diyor.

Kürt feodal beylerinin yerel otoritesi yüzyıllardır Ermeni halkının zararına işlemiş olmasına rağmen, bunu sürdürme çabaları Ermeniler tarafından niçin yada hangi güvenle desteklenecekti? Konuyu bu açıdan değerlendirmeyen yukardaki görüş Ermenilerin uzak durma nedenini anlama ve açıklamaktan uzaktır. Düşünüldüğünün aksine Kürt beyliklerinin gücünün kırılmasına o dönem şehirliden çok doğu vilayetlerindeki Ermeni köylüsü sevinmişti. Bir örnek olarak, Çarsancak beylerinin elinde zar ağlayan Ermeni köylülerinin, 1830’lu yıllarda Xarperit (Harput) ve çevresindeki beyleri asıp kesen Reşid Paşa’yı nasıl “kurtarıcı” gibi karşıladıklarına dair yaşlı maraba Giro Kehya’nın anlatımları ilginçtir [4]. Benzeri duygular pek çok yörede paylaşılmıştı. Çünkü o yerel zorbalar kırsal alanda Hristiyan reayayı keyfinin istediği gibi kullanıyor ve canından bezdiriyordu. Yoksul Kürt köylüsü de mağdur olmakla beraber, Hristiyan reaya sınıfı daha aşağı serflik koşullarında yaşıyor, daha katmerli sömürülüyor ve pek çok fiili saldırı karşısında daha savunmasız bulunuyordu. Bu nedenle Ermeni halkı derebeylerin kanunsuz hakimiyeti yerine devletin getireceği nizamdan yana bir tutum içindeydi. Müslüman beylerin yaşattığı mağduriyet ümmetçi Osmanlı sisteminden bağımsız bir olgu değilse de, Tanzimat’ın bu sistemi iyileştirme vadeleri Hristiyan halkların devlete daha hayırhah bakmasını getiriyordu [5].

Bu etkenlerden yoksun olarak çizilen “rehavet” tablosunun olan biteni gerçekçi bir şekilde yansıttığı söylenemez. Xerzî, özgürlükçü bir ulusal hareket geliştirecek aydınlanmadan o zamanki Kürtlerin çok uzak olduklarını ve ayaklanan kimi liderlerinin Ezidilere, Nasturilere katliam yaptıklarını da belirtmesine rağmen, onları sırf Osmanlı’dan kopuş eğilimine girdikleri için dönem itibariyle Ermenilerden bir adım ileride gösteriyor. Ermenilerin “millet-i sadıka” diye nitelenmesine de bu açıdan vurgu yapıyor. Yakın zamana kadar Kürt beyleri Osmanlı sultanlarına Ermeni elitlerinden daha az sadık değildi oysa. Son durumda otonom beylik düzenleri sarsıldığı için isyankâr olmuşlardı. 19. yüzyılın birinci yarısında gerçekleşen ilk Kürt ayaklanmaları böyle bir zeminde, ulusal bilinci gelişmemişken bağımsızlık arzusu

kamçılanan feodal beylerin, kendi çıkarları hesabına bir tür ölüm-kalım meselesi gibi zorlanarak giriştikleri politik egemenlik mücadeleleriydi. Şüphesiz diğer bağımlı uluslar gibi Kürtlerin de, nasıl bir önderlikle olursa olsun, bağımsız bir devlet kurmaya yönelmeleri meşruydu. İlk ayaklanmaların veya Osmanlı askeri seferlerine karşı direnişlerin olduğu yerler (Süleymaniye, Revanduz, Hakkari, Sincar, Harzan, Cizre, Botan) Kürt halkının köklü tarihsel geçmişi ve mevcut demografik ağırlığıyla da öz Kürdistan kapsamına giren yerlerdi. Ancak kuzey çevrelerden desteği istenen Ermenilerin o harekette kendileri için daha iyi bir gelecek düşünebilmeleri zordu. Bundan başka, o sıralar henüz Ermeni ulusal hareketi doğmamış ve Batı Ermenistan ile Kürdistan'ın Ermeni halkı birkaç küçük dağlık yöre dışında genellikle silahsız olduğu için, ortak bağımsızlık yönünde geniş bir güçbirliğinin pratik koşulları da son derece zayıftı.

Yine de örneğin en güçlü çıkışı yapan Cizre-Botan merkezli Bedirxan Bey'in hareketi dar bir alanda bile bağımsızlık elde edebilse (ki hedefi Diyarbakir'den Muş'a, Bitlis'e, Van'a ve Urmiye'ye kadar hükümlanlık kurmaktı), bu durum Osmanlı'nın doğu bölümünde başka çözümleri tetikleyip, hem Kürtlerin hem Ermenilerin kaderini daha farklı şekillendirebilirdi. Öyle bir kopuştan sonra hiç değilse geri kalan bölgelerdeki Kürtlerin daha sonra gelişen Ermeni hareketine karşı kullanılma riski zayıflar ve muhtemelen Hristiyan halklara 1915 boyutunda bir felaket yaşatılamazdı. Fakat 1830 ila 1840'lı yılların atmosferi içinde Ermeni toplum temsilcilerinin bunları tasavvur edebilmeleri mümkün değildi. Kürt beyliklerine ilişkin genel duyguları negatif olduğu ve güven duymadıkları için, Bedirxan Bey'in kuracağı yönetimde Ermenilere yer vermeyi vaadetmesi bile (ki özellikle ekonominin yönetimi için bunu öngördüğü anlaşılıyor) şüpheyle karşılanır ve çokları doğal olarak öyle bir riske girmek istemezdi. Sonuçta Bedirxan Bey'in ayaklanmasına onun etki alanında bulunan yakın çevrelerin (Bohtan, Moks, Şatah) yarı bağımsız Ermeni aşiretleri katılmış, buna karşılık Vaspuragan bölgesinin bazı Ermeni grupları ise Osmanlı ordusuna yardımcı olmuşlardı. Birbirine karşıt vaziyet alma durumları Kürtler arasında da görülmüş, örneğin Diyarbakir tarafındaki aşiretler harekete destek olmadığı gibi, Muş'tan Bitlis'e kadar nüfuzu bulunan Modikan aşireti reisi Mirza Bey tersine Osmanlı yanında yer almıştı

[6].

Yani eğer o ayaklanmanın desteksiz bırakılması ve/veya karşısına geçilmesi yanı sıra, bunu öncelikle Kürt toplumunun kendi içinde sorgulamak gerekir. Ancak daha sonra ve ona güven verebilir olduğu ölçüde Ermeni toplumu açısından sorgulanmasının bir anlamı olabilirdi. Yoksa öyle “şehirli Ermenilerin rahatlarını bozmak istememeleri” gibi bir genellemeyle Van’dan İstanbul’a bütün Ermeni halkının şehirli nüfusunu daha sonraki Kürt-Ermeni gerginliğinin sorumlusu saymak gülünçtür.

Xerzî’nin özellikle konu etmemiş olmasına rağmen biz burada Ermeni toplumu için bir muhasebe noktası olarak, dönemin Ermeni cemaat lideri Patrik Madteos Çuhacıyan’ın politik tutumunu eleştirebiliriz. Onun Kürt beyliklerine karşı Osmanlı askeri seferlerini hararetle desteklemesi, taşradaki ruhani öncülöklere iletlediği yazılı yönergelerle tüm Ermenileri bu tavırda bütünleşmeye çağırması ve sonunda da Osmanlı’nın zaferini kutlaması çok talihsiz bir tutumdur. Kaleme aldığı metinlerde Kürtlere ilişkin kullandığı dil oldukça rencide edici, Sultan Abdülmecid’e ise kilisenin olağan iltifatları ötesinde yaranmacı olmuştur [7]. Sultan ile paşalarının Kürt beylerini dize getirmedeki amaçları sanki doğuda Ermeni halkını korumak ve ona özgürlük getirmemiş gibi, olmadık payeleri bahşetme yoluyla Osmanlı’ya yapılan övgüler, Ermeni halkını boş hayallerle avuturken, muhakkak ki ilerde Kürtlerin Ermenilere karşı duygularını da olumsuz etkilemiştir. Bunu o dönem patrikliği fazlasıyla denetleyen İstanbul’daki “amira”lar (saraya yakın Ermeni aristokrat burjuva) sınıfının etkisinden bağımsız düşünmek mümkün değil. Doğudaki Ermeni halkının şehirli ve köylüsüyle Kürt ayaklanmalarına mesafeli duruşu ise eski beylik düzeninden gördüğü mağduriyet nedeniyle daha farklı değerlendirilmelidir. Ermeniler arasında o dönem yaygın olarak paylaşılan şey, Tanzimat reformlarının yarattığı aldatıcı umut ile devletin merkezi düzenini yeğlemek olmuştur ki, bunun Kürt-Ermeni gerginliğini körükleme anlamında suçlanacak bir durum olmadığını belirtmek gerekir.

19. yüzyılın ikinci yarısı ise Ermeni halkının, henüz Kürtlerde görölmeyen bir ulusal uyanış

ile özgürlük mücadelesine yöneldiği dönemdir. Xerzî bu durumu şöyle tanımlıyor: “Millet-i Sadıka payesinin verilmesinde en önemli rolü oynayan Osmanlı devlet kademesindeki elit ve nispeten daha zengin olan Ermeni önde gelenlerinin çocukları ve onlarla beraber aynı okullarda okuyan orta sınıf Ermenilerin çocukları arasında zaman içerisinde bir özgürlük fikri gelişmeye başlamıştı. (...) Bu lokomotifin itici güçlerinden biri olan din faktörünü de buraya eklememiz gerekir. Özellikle Ortodoks Ermeni Kilisesi’nin ve papazlarının dini fanatizmi de kullanarak bu sürece katkı yaptıkları tarihi bir gerçektir. (...) Başlangıçta haklı olan bu düşünceler, zamanla din faktörünün de devreye girmesiyle, yüzyıllarca beraber yaşadıkları halklara doğru evrilmeye başladı. Bu halkların en önemlisi de en yakın komşuları olan Kürt halkı idi.”

Yapılan bu tasvir somut bilgidен yoksun ve keyfi bir yakıştırma ürünüdür. Ulusal özgürlükçü fikirler yalnız Osmanlı başkentinde ve özellikle de elit kesimin çocukları arasında değil, daha erken olarak Rusya’da (özellikle Tiflis, Eçmiyadzin, Moskova Ermeni okullarında) yetişen ve genelde varlıklı da olmayan aydınlar arasında gelişmiştir. Xaçadur Abovyan, Mikail Nalbantyan, Rapayel Badganyan, Raffi, Krikor Ardzruni, Kapriel Sundukyan, Berc Broşyan, Ğazaros Ağayan ve başkaları 19. yy. ilk yarısı ve ortalarından itibaren eserler vermiş Kafkas Ermenilerinin öncü yurtsever, devrimci ve demokrat aydınları olup, görüşleri Tiflis üzerinden Batı Ermenistan’ın Erzurum-Van çevrelerini de etkilemiştir. Osmanlı Ermenilerinden bunlara paralel fikirleriyle erken ürünler veren, kimisi Venedik ve Paris gibi dış merkezlerde eğitim görmüş olan Dzerents, Mıgırdiç Beşiktaşlıyan, Madteos Mamuryan, Harutyun Sıvacıyan, Hagop Baronyan, Bedros Turyan, Arpiar Arpiaryan gibi yazar, şair ve yayıncılar da Ermeni ulusal hareketinin doğuşu aşamasında etkili olmuşlardır. Bu önemli kalemlerin biraraya geldiği süreli yayınlardan Moskova’da “Hüsisapayl” (Kuzey Parıltısı), İstanbul’da “Yeprad” (Fırat) ve “Meğü” (Arı), Tiflis’te “Mışag” (Çiftçi), İzmir’de “Arevelyan Mamul” (Doğu Basını), yine İstanbul’da “Arevelk” (Doğu) ve “Masis” ilerici fikirlerin yayılmasına hizmet etmiştir. Aynı dönem başka bazı aydınlar ve çıkarttıkları süreli yayınlar ise muhafazakar görüşleriyle bunların karşısında yer almış, aralarında şiddetli tartışmalar yaşanmıştır [8]. Xerzî’nin ima ettiği Osmanlı devletiyle içli dışlı “elit”lerin tarafı işte bu karşı

cephe olmuştur. Onların eğitim gören çocukları arasından tek tük devrimci saflara meyledenlerin olması bu gerçeği değiştirmez. Yukarıda anılan isimlerin pek çoğu eğitimlerini maddi güçlükler içinde kendi emekleriyle sürdürmeye çalışmış orta halli ve yoksul aile çocuklarıdır. Biyografileri bulunup okunabilir.

Osmanlı Ermenileri arasındaki ilk gizli ulusal-devrimci örgütlenmeler ise, çelişkilerin daha keskin olduğu doğu vilayetlerinde kendini gösterir. 1868'de Erzincan Ermenileriyle Dersim Kürtlerinin ortaklaştığı bir Ermeni-Kürt Ulusal Kurtuluş Komitesi ve silahlı gücü "Xol" (Kol) kurulur. 1872'de Van'da "Miutyun i Pırgutyun" (Kurtuluş Yolunda Birlik), 1881'de Erzurum'da "Başdban Hayrenyats" (Anavatan Savunucusu) gizli örgütleri oluşur. Sonuncusu özellikle 1878'de vaadedilen reformların hayal kırıklığına dönüşmesi üzerine, Ermeni halkının alışılmış göç eğilimini önleme ve kendi vatanında haksızlıklara direnerek yaşama ısrarının ürünüdür. Bu örgütlerin saflarına katılanlar genellikle yoksul köylüler ve zanaatkârlar olmuştur. 1883'e kadar yüzlercesi tutuklanır ve yargılanır [9].

İlk Ermeni partisi olarak bilinen Armenagan da 1885'te Van'da kurulmuştur. Düşünsel öncüsü olan Mıgırdiç Portugalyan 1876'dan beri burada öğretmenlikle beraber eğitsel-kültürel birlikler kurulmasına önayak olur. Bunlar ulusal kurtuluş propagandasının ocaklarına dönüşür. Bölge halkının büyük saygı duyduğu yurtsever ruhani lider Xrimyan Hayrig daha erken (1858-64 arası) çıkarttığı "Arziv Vaspuragani" (Vaspuragan Kartalı) dergisiyle ulusal uyanışa önemli katkı yapmıştır. Portugalyan sık sık Tiflis'e giderek "Mışag" (Çiftçi) dergisinin editörü Krikor Ardzruni ile görüşmelerde bulunur. Düşünsel olarak onun yanında Rafael Badganyan ve Raffi gibi devrimci yazarlardan yoğun etkilenir. 1880'lerden itibaren özellikle Raffi'nin devrimci roman kahramanları Ermeni gençlerin ilham kaynağı olmuştur. 1885'te Van valisi Hasan Paşa hem Portugalyan'ı, hem Xrimyan Hayrig'i İstanbul'a sürer. Portugalyan oradan kaçıp Marsilya'ya gider ve "Armenia" isimli Ermenice dergiyi çıkartmaya başlar. Aynı yıl Van'daki öğrencileri onun izinde "Armenagan" platformunu kurarlar.

1887'de Cenevre'deki Kafkas çıkışlı Ermeni öğrenciler tarafından kurulan "Heğapoxagan Hınçakyan Gusaktsutyun" (Devrimci Sesleniş Partisi) de bir yanıyla Portugalyan'ın Avrupa'da yaydığı fikirlerden etkilenmiştir. Diğer yanıyla bu parti Rus Marksisti Plehanov'la ilişkili olarak Marksizmi savunur, ki daha sonra Sosyal Demokrat Hınçakyan ismini alacaktır. 1890'da Tiflis'te kurulan "Hay Heğapoxagan Taşnaktsutyun" (Ermeni Devrimci Federasyonu) ise, isminden anlaşılacağı üzere değişik görüşlerden devrimcilerin bir tür cephe örgütü gibi kurulur. Onda da sosyalizm ile milliyetçiliğin sentezi vardır. Ama özellikle Rusya'daki Narodnik (halkçı) devrimcilerden etkilenmiş olup zamanla Hınçaklara göre daha milliyetçi bir çizgiye oturur. Her iki parti dışarda kurulduktan sonra Osmanlı başkenti ve taşra merkezlerinde örgütlenmeye koyulur. Hınçaklar ilk dönem etkin olup Kumkapı ve Bab-ı Ali gösterisini, Sasun ve Zeytun direnişlerini örgütler, daha sonra bir ayrışma sonucu zayıflamaya başlar. Liberal kanadının oluşturduğu "Veragazmyal" (Yeniden İnşa) örgütü ileride kurulan "Sahmanatragan Ramgavar" (Anayasal Demokrat) partiye katılır. Zaman içinde dağılan Armenaganların da Hınçak, Taşnak ve Ramgavar'lara katılan üyeleri olur. 1895 sonrası asıl güçlenen Taşnak partisidir. Hınçakların programındaki "bağımsız ve birleşik Ermenistan" hedefine karşılık, daha milliyetçi bilinen Taşnakların Osmanlı ülkesinde özerklikten öte bir amaç ilan etmemiş olmaları ilginçtir. Rusya'nın ve Avrupa devletlerinin Hristiyan bir halk olarak Ermenilere sahip çıkmalarını isteme, onların müdahalesine bel bağlama durumu -zaman zaman ikiyüzlü siyasetlerini eleştirmekle birlikte- bu partilerin her birinde az çok görülmüştür. Ama dinsel fanatizm yakıştırması hiç biri için doğru değil. [10]

Ermeni ulusal hareketinin itici güçlerinden biri olarak kiliseyi işaret eden ve oradan da dinsel fanatizm yakıştırmasını yapan Xerzî, ya birşey bilmeden duydukları ile yazıyor, yada işine gelmeyen bilgileri öteleyip keyfince bir ideolojik imaj çiziyor. Gerçekte Ermeni kilisesinin İstanbul'daki yönetici kuruluşu patriklik ve yakın olduğu muhafazakar burjuva çevreler, zaman zaman reform taleplerine aracılık etmekle beraber yukarda gördüğümüz ulusal örgütlenmelere ve onların reform için olsun devleti zorlayan hareketlerine karşıydı. Devletten beklentilerini rica minnet Bab-ı Ali'ye iletme dışında bir etkinlikleri yoktu. Halka yakın bazı rahip ve papazların direnişten yana tavırlarını ayrı tutarsak, kilisenin Ermeni

halkına verdiği daha çok pasifizm, itaat duygusu ve kanaatkârlıktı. O yüzden devrimci hareketin öncüleri yüksek ruhani sınıfını eleştiriyordu. Örneğin Raffi “Birgün Ermenilerin Tanrısı, yıkılan Ermenistan’ın ve kanı akıtılan evlatlarının intikamını isterse ulusal düşmanlarımızdan, ilk sorumlu olarak görmemiz gereken bizim kilise adamlarımızdır. Onlar halkın yüreğini gömdüler, yiğitliğini çaldılar, bütün yaşamsal güçlerini öldürdüler ve Hristiyanlık sabrı adına köle olmayı öğrettiler” diyordu [11]. Mübalağalı olması bir yana, bu eleştiri, devrimci ulusal öncülerin kiliseyle nasıl bir uyuşmazlık içinde olduklarını göstermesi bakımından çarpıcıdır.

Ermeni ulusal kimliğinde Hristiyanlığın belirleyici bir yere sahip olması, yüzeysel yaklaşımla Ermeni ulusal hareketinin de bu temelde geliştiğine yorulabiliyor. Böyle kanaat belirtenlerden biri de “ana akım” Kürt hareketinin lideri Abdullah Öcalan’dır. O da dönemin Ermeni ulusal hareketini “dar milliyetçilik”le suçlarken daha özelden “dine dayalı milliyetçilik” vurguları yapmıştır. Ama karşılaştırmak gerekirse Öcalan’ın yaklaşımı, Xerzî ve onun gibi düşünen bazı Kürt yazarlarının iddiaları yanında daha yumuşak kalır. Xerzî’nin Ermeni ulusal hareketine bakışı neredeyse Türk şovenizmiyle paralellik arz ediyor. O bunun Rus emperyalizmi tarafından güdümlenen bir milliyetçilik olduğunu, din faktörüyle onların emellerine alet olmak dışında bir işlev göremeyeceğini vs. tıpkı Türk tarih tezlerinden tanışık olduğumuz klişe ifadelerle vurgulayıp duruyor. Ama sonuçta yazdığı şey o tezlerin tıpatıp aynısı değil, Kürt milliyetçi bakışıyla dizayn edilmiş değişik bir versiyonudur. Dolayısıyla “Ermenilerin yönelimi” konusunda şöyle bir görüş şekillendirmiş:

“...özellikle Taşnak ve Hınçak Partileri bu amaç doğrultusunda, esas yönelmeleri gereken güç olan Osmanlı’yı daha sonraya bırakarak, kendilerine en büyük engel olarak gördükleri Kürtleri bu devletlerin yardımıyla tasfiye etmeyi ve öncelikle onların güçlerini kırmayı hedef edinmişlerdir. Bu amaç doğrultusunda içlerinden seçtikleri devrimci kadroları Kürdistan’a göndererek, öncelikle burada ses getirecek eylemlerle olaya uluslararası kamuoyunun dikkatini çekmeye çalışmışlardır. İlk eylem yeri olarak da Kürtler ve Ermenilerin yüzyıllar boyunca barış ve huzur içerisinde yaşadıkları, elbirliğiyle Osmanlı’nın girmesine asla izin

vermedikleri Sason bölgesini seçmişlerdir...”

Buradan yavaş yavaş 1891-94 Sasun direnişini suçlamaya giriş yapılıyor. Sasun bölgesi ve o dönem Ermenilerin Kürtlerle içiçe yaşadığı her yer Kürdistan’a ait gösteriliyor. Bir kısmı Batı Ermenistan ya da bütün o alanlar artık Ermenistan’la Kürdistan’ın ayrıştırılması güç bir bileşkesi değilmiş gibi... Fakat Ermeni partileri oraları Ermenistan yapmak için “Kürtleri tasfiye etmek” istiyorlarmış. Bunun için öncelikle Sasun’u hedeflemiş ve karışıklık çıkartmak üzere dışardan adam göndermişler. Okuyanı Ermenilere karşı infiale sevkedecek mizansen yazı boyunca eksik değil. Bundan sonra olayların gelişimi de büsbütün taraflı ve yanlış yansıtılıyor. Güya o devrimciler Ermeni halkını Kürtlere saldırmaya teşvik etmiş, hatta katliam yapmışlar. Sonuçta Kürtler kendini savunma amacıyla çatışmalara girmiş, karşılıklı kayıplar olmuş, Osmanlı ordusu uzun süre seyirci kaldıktan sonra mecburen müdahale etmiş, ortalık kan gölüne dönmüş (özellikle hangi tarafın kırıldığı belirsiz bırakılıyor) ve Ermenilerin yarattığı bu çatışma ortamı devam ederek sonraki yıllarda daha büyük karışıklıklara yol açmış!.. Böyle bir sunumla Ermeni direnişçileri haksız ve saldırgan taraf konumuna yerleştiren yazar, sonraki yıllarda Ermenilere yapılan yaygın katliamları da katliam saymıyor. Sasun’daki haklı ulusal köylü direnişini bir Osmanlı resmi sözcüsüne yakıştır biçimde şöyle suçluyor:

“Burada önemli olan nokta, Sason Halkı’nın huzur ve barış içerisinde süren hayatının Damadyan ve Murad gibi aslen Sasonlu olmayan ve dışarıdan gönderilen milliyetçi Ermeniler tarafından bozulmasıdır... Buradaki esas amaç halklar arasına düşmanlık tohumları ekilerek, gelecek yıllardaki toplu bir başkaldırının temellerini atmaktır.”

Bugün de “cennet yurdumuzdaki huzur ortamını bozmak için nifak tohumları eken bölücü terör örgütü” gibi suçlamalar yaygın olarak yapılmıyor mu? Kendini ulusal özgürlükçü sayan yazar, günümüzün Kürt hareketine yapılan benzer ithamlara bu bakış açısıyla ne cevap verebilir acaba? Son otuz yıldır süregelen durumu düşünelim; nasıl ki beyaz Türkler bunca Kürdün neden dağa çıktığını bile anlamazlıktan geliyorsa, şimdi bu direnişin taraftarı olan

Kürt yazar da yüz küsur yıl önce Sasun'da Andok dağına çıkan köylüleri ve fedailik yapan devrimcileri anlamak istemiyor. Hangi huzur ortamı varmış acaba? 1860'lardan itibaren bütün o kırsal bölgelerdeki Ermenilerden İstanbul'daki cemaat liderlerine sayısız şikâyet mektupları gidiyor, yapılan toprak gaspları, zorbalık ve tecavüzlerin önüne geçilmesi için Babiâli'yi zorlamaları isteniyor, fakat bunların hiç bir etkisi olmuyordu. Osmanlı devletinin eski Kürt beyliklerini ortadan kaldırması ve Tanzimat-İslahat yenilikleri Hristiyan halklar için özünde çok şey değiştirmemişti. Eski mirlerin ya da büyük beylerin yerini daha küçük aşiret reisleri, şeyhler ve ağalar alıyor, eski mir-i arazilerin veya devlet adına işletilen toprakların yerini de 1858 tarihli arazi kanununun istismarı yoluyla hileli tapular ve gaspedilmiş Hristiyan mülkleri dolduruyordu. Ermeni köylüsü yine devletin yanında Kürt feodal beylerinin de ezdiği, şüphesiz kendi tefecilerinin de soyduğu, bütün bölgenin en fazla mağdur edilen kesimiydi. Başkaldırma nedenleri çok yerde geçerliken genelde çaresiz kalıyordu. Sasun'da direniş geleneğine sahip olan köylülük haksız vergileri reddederek mücadeleye başlamış, Kürt aşiretlerinin saldırı tehditi karşısında ise savunma için dağa çıkmıştı. Ciddi nedenleri olmadan bir iki devrimcinin binlerce köylüyü direnişe sevketmesi mümkün müydü? Bu basit mantık sorusunu bile umursamayan yazar, Osmanlı bakışıyla adına "ayaklanma" denilen Sasun direnişini adeta durduk yere bir kalkışma ve özellikle Kürtlere karşı provokatif bir girişim olarak mahkum etmeye çalışıyor. Hemen ardından tam da böyle bir basitliği başkalarına mal ederek ayna karşısında kavga eden biri gibi davranıyor: "Yapılan yorumlar, Kürtlerin hiçbir sebep yokken, saldırıya geçtikleri ve sivilleri katlettikleri şeklindedir."

Ermeni tarihçilerin Sasun için öyle anlaşılmaz bir tablo çizdikleri yok aslında. Katliamı esasta Kürtlere mal ettikleri de doğru değil. Oradaki katliam (1894) üç yıllık direnişi ezmek için büyük güçlerle nihai saldırıya geçen Müşir Zeki Paşa komutasındaki Osmanlı 4. Ordusu'nun eseri olmuş, yanısıra Hamidiye alaylarında örgütlü Kürt aşiretleri de rol oynamıştır. Durumu incelemek için Avrupa'dan heyet gelince Abdülhamit yönetimi bütün sorumluluğu Kürtlerin üstüne yıkmaya çalışır. Buna karşılık Ermeni temsilcileri "katliam yapanların Kürtlerden ziyade Osmanlı askeri olduğuna" tanıklık ederler. [12]

Onu izleyen iki yıl boyunca Ermeni halkına karşı her tarafta bir Cihad gibi örgütlenen pogrom tipi katliamların ise provokasyon anlamında Sasun'daki gibi mazeretleri bile olmamıştır. Fakat Xerzî onları da yine Sasun'un doğal sonucu sayıyor. Bu anlama gelmek üzere "Sason olayları, Kürt-Ermeni ilişkilerinde bir kırılma noktası olmuştur. Halklar arasındaki nefret giderek çoğalmış ve yakın bölgelere de sirayet etmiştir" diyor. Öyle ise 1895-96 yılları yaşanan katliamlar karşılıklı mı olmuş acaba? Bu can sıkıcı konuda bir şey diyemediği için olsa gerek, o dönemi atlıyor. Daha sonra o katliamlara misilleme olarak yapılan ve onlarla mukayese edilemeyecek olan Xanasor eylemini Cewo'nun uyduruk rakamıyla ortaya atıp bir kere daha Ermenileri asıl kışkırtıcı ve saldırgan taraf konumuna yerleştiriyor. Dönemin en kıyıcı gücü olan Hamidiye alaylarının kuruluş amacı ve fonksiyonlarını elden geldiğince hafifleterek, Abdülhamit'in Ermenileri tırpanlama yolunda Kürtleri kullandığı gerçeğini de sulandırıyor. "Hamidiye alayları sadece Ermenilere karşı değil, belki de daha yoğunluklu olarak isyan eden Kürtlere karşı kullanılmıştır" diyor. Gerçekte bu örgütlenmenin Kürtlere dair işlevi onları tekrar sıkıca devlete bağlamak olmuş, yani Abdülhamit doğuda imparatorluktan kopma ihtimali bulunan iki milletten birini yanına çekip disiplin altına da alarak daha öncelikli hedef olarak gördüğü diğerine karşı onun askeri gücünden yararlanmıştır. Xerzî sonunda "bu alayların da Kürt-Ermeni çelişki ve düşmanlığının oluşumuna verdikleri büyük katkı inkar edilmemelidir" diyor ama, genel değerlendirmede Ermeni örgütlerine yüklediği sorumluluk her halükarda daha ağır görünüyor.

Buraya kadar yazarın verdiği ana fikir, "eğer Ermeniler önceleri Osmanlıya sadık olarak Kürt ayaklanmalarına karşı vaziyet almasalar, sonra da Rusların desteğiyle Kürtleri tasfiye etmeye dönük kışkırtıcı eylemlere girişmeseler, Kürtlerin onlara karşı kıyıcı rollere girmeleri hiç söz konusu olmazdı" şeklinde özetlenebilir. Hatta "yine de Kürtlerin fazla kıyıcı olmadıkları, ne yaşandıysa karşılıklı yaşandığı, fitili ateşleyeninin ise her zaman Ermeniler olduğu" düşüncesi işlenmektedir. Bu yaklaşımlarda iki komşu halkın tarihsel ilişkileri, mevcut sistem içindeki toplumsal-ekonomik konumları, kültürel durum ve ulusal uyanış süreçleri, devletle uyuşan ve zıtlaşan yönleri, önderlik ve iç örgütlülük durumları, birlikte

kurtuluş fikrine yakınlık-uzaklıkları ciddi bir incelemeye tabi tutulmuş değil. Osmanlı'nın dağılma döneminde başka uluslar bağımsızlıklarını kazanırken, doğu bölümünde aynı coğrafyayı paylaşan Ermenilerle Kürtlerin dayanışma içinde ortak kurtuluşu hedefleyememiş olmaları nedendir? Bunun koşulları ve tarafların rolleri üzerine derinlikli düşünüldüğü hiç söylenemez. Yüzeysel bakışla yapılan baştan sona taraflı değerlendirmeler, yer yer resmi Türk tarihiyle çakışacak ölçüde dönemin Ermeni ulusal hareketini kötüleme ve sonunda adeta Ermeni ulusunun yok olmasını bile onun kendi günahlarıyla açıklamaya dönüşmüştür. Nihayeti 1915'e yaklaşırken de bu yazarların dikkat çektikleri şey, "Taşnakların önce İttihat ve Terakki'yle ittifak yapmaları, sonra ise Rusya'ya güvenerek kışkırtıcı olmaları"dır.

Taşnakların izlediği politikalar şüphesiz eleştirilebilir. 1908 öncesi Jön-Türklerle ittifakları Abdülhamit istibdadına karşı anlaşılır iken, daha sonra iktidarda gerici yüzünü gösteren İttihat ve Terakki'yle ittifakı sürdürmeleri ahmaklık olmuştur. Ama soykırım arifesinde tam tersine kışkırtıcı olduklarını söylemek hakkaniyetli değil. Dünya savaşına girilirken Taşnak partisinin Osmanlı şubesi oldukça temkinli davranmış, Ermeni halkının seferberlik emirlerine uymasını istemiş, Rusya ile işbirliği yapmaktan özellikle kaçınmış, Erzurum milletvekili Karekin Pastırmacıyan (Armen Garo) ile Van milletvekili Vahan Papazyan dışında lider kadrosundan tehcir öncesi Rus saflarına geçen kimse olmamıştır. Rus ordusuna bağlı Ermeni gönüllü birlikleri önceleri o devletin tebası olan Ermenilerden ve kısmen de başka ülkelerdeki göçmenlerin katılımından oluşmuştur. Osmanlı Ermenilerinden katılımlar ise esasen tehcir ve kıyımların başlaması üzerine gelişir. Osmanlı tarafında Taşnaklar dahil Ermeni ulusal öncülerinin kışkırtıcı olmama hassasiyeti, çoğu yerde istense harekete geçirilecek direniş potansiyeli var iken ondan bile kaçınmayı getirmiş, bu nedenle istisnai yerler dışında tehcir ve kıyımlar engelsiz yapılabilmıştır. Ermeni siyasi öncülerinin asıl büyük zaafını bu noktada tespit etmek, yani imha tehlikesini sezme ve yaygın direniş örgütlemeye gevşek kalmalarını eleştirmek gerekir. Sonuçtan bakışla o hassasiyet hiç işe yaramamış olduğuna göre, keşke Osmanlı Ermenileri suçlanmayı hakedecek şekilde Ruslarla işbirliğini daha baştan açıkça tercih etseymiş demek dahi mümkün. Doğrusu, reform beklentilerinin boşa çıktığı ve lokal kıyımların yaşandığı yıllar boyunca Batı Ermenistan

halkının bir bölümü içten içe Rusya'nın müdahalesini de arzu etmiş, fakat dünya savaşı patlak verdiğinde "hainlik" suçlamasına fırsat verilmemesi için fiili işbirliğinden özenle geri durulmuştur. Aksi yöndeki iddia, Türk tarafının tehciri gerekçelendirmek için yaptığı kasıtlı bir saptırmadır. Tarihi kendi açılarından benzer şekilde okutmaya çalışan Kürt milliyetçileri de bu haksız ithama dört elle sarılıyor.

Nedense Ermenilerin Rusya veya İngiltere'den birşeyler ummaları her zaman başışlanmaz suç oluyor da, Kürtlerin bu tarz girişimleri olduğunda başka türlü oluyor. Xerzî 1. Dünya Savaşı'nın başında İttihat-Terakki'nin içerdeki asıl hedefinin Ermeni halkı olduğunu gözardı ederek, onun "Kürtlerden kurtulma planları yapmaya başladığını", bunu sezinen Kürt liderlerinden bazılarının Rus ve İngiliz desteği arama çabalarının "Ermeniler tarafından engellendiği"ni ileri sürüyor. Farzedelim ki öyle olsun, o taktirde Kürtler için normal saydığı dış desteği Ermeniler için neden suç sayıyor? İşte, o bölgeler bütünüyle Kürdistan'mış, Kürtler her yerde çoğunlukmuş, Ermeniler azınlık olmalarına rağmen bölgeye hakim olup nüfus dengesini tersine çevirmek istiyorlarmış da, o yüzden tasvip edilemezmiş!.. Bu gerekçeler, ki doğru da değil; yüzyıllardır Batı Ermenistan'da imtiyazlı konumlarıyla yayılan, Ermeni köylülerini mağdur ederek göçe zorlayan Kürt yerel otoritelerinin kendi anlayış ve arzularını gizlemek üzere ileri sürülmüş tutarsız bahanelerdir. Sözü edilen Kürt liderlerinin tersi yönde üstünlük arayışları yoksa, ortak kurtuluş için Ermenilerle adil bir plan etrafında birliği neden gözetmediklerini sormak gerekir. Savaş arifesinde Rusya ile işbirliği arayan Abdürrezak Bedirxan Bey Van'daki Rus Konsolos yardımcısı Olferov'la görüşmesinde "Şüpheli Ermeniler yerine Kürtlerin komşuluğu Rusya için daha elverişlidir" diye telkinde bulunur, o da bunu benimseyerek hükümetine iletir, fakat Rus hükümeti Kürtleri Ermenilere tercih etmez. [13] Bu bilgi Xerzî'nin iddiasının tam tersi bir yoruma da imkan veriyor. Yani Ruslarla işbirliği konusunda asıl Bedirxan Bey'in Ermenileri ekarte etmek istediği söylenebilir.

Devamında Kürtlerin Osmanlı ile ittifakının savunulma tarzı ise daha da ilginç: "Kürtlerin yeminli Hristiyan düşmanları oldukları ve Osmanlı'yı destekledikleri propagandası istedikleri

sonucu vermiş ve Kürtler bu kurtlar sofrasında yalnız kalmaya mahkum edilmişlerdir... Çaresizlik ve anti-propagandalarla ittifaksız bırakılan Kürtler, emperyalizmin üzerinde en çok durduğu topraklarını ve namuslarını korumak amacıyla Osmanlı'nın yanında saf tutmuş, deyim yerindeyse denize düşerken yılanı sarılmıştır. Burada önemli bir etken olan din faktörü de unutulmamalıdır. Halifenin ordusunda kafirlere karşı savaşmak propagandası etkili olmuştur. Aynı tavrı Ermeni Ortodoks Kilisesi'nde de görmek mümkündür. İşte tam da bu ortamda, kılıçlar karşılıklı olarak bilenmiş ve binlerce yıllık komşuluk ve dostluğun yerini düşmanlıklar almaya başlamıştır...”

Buna göre Kürtlerin önde gelenleri de Ermeniler gibi Rus ve İngiliz desteğiyle bir kurtuluş ararken, Ermenilerin çelme takması ve o Hristiyan devletlerin de zaten güvenmemesi sonucu Osmanlı'nın kucağına düşmüş oluyorlar. Gerisi ise “Rusların öncü kolu olarak Ermenilerin Kürt katliamlarına girişmeleri” şeklinde resmediliyor. “Daha savaşın başlarında Rus Orduları Van ve Bitlis yörelerine inmeyi başarmıştır. Kendilerine destek veren Ermeni çeteleri ise Rusların işgal ettikleri bölgelerde sivillere geniş çaplı saldırılarda bulunmaya başlamışlardı. Bu hareketlerinin sebebini tahmin etmek zor değildir. Bilindiği gibi Kürt nüfusu her zaman Kürdistan'da çoğunluğu oluşturmuştur. Ermeni çetelerinin amacı bu orantıyı Ermeniler lehine çevirmek ve böylece amaçladıkları Büyük Ermenistan için nüfus avantajlarını kendi lehlerine çevirmektir...” diyor.

Bir defa Rus ordularının Van ve Bitlis yörelerine ulaşmaları savaşın başlarında değil; Van'a girmeleri 1915 Mayıs, Bitlis ve çevrelerine ise 1916 baharıdır. Van'da direniş gösteren şehir halkı Rusların bölgeyi ele geçirip sonra çekilmeleri üzerine yığınlarla Kafkas bölgesine kaçmış, Bitlis, Muş ve çevre kazalardaki Ermeniler ise çoğunlukla tehcire bile çıkarılmadan yerinde katliama uğratılmıştır. Bu katliamları örgütleyen vali-kaymakam ve komutanların harekete geçirdikleri Kürt aşiret güçleri de olmuştur. Doğu cephesinde Rus ordularına destek olan Ermenilerin de ele geçirilen yerlerde çeşitli gaddarlıklar yapmış olmaları mümkündür. Fakat belirsiz genellemeler yerine bu tür olayların nerelerde ne zaman cereyan ettiklerine bakılırsa, bunların daha çok Ermeni tehcir ve kırımlarından sonra girilen yerlerde

ve öc alma dürtüsüyle işlenmiş suçlar olduğu anlaşılır. Öyle büyük çapta sivil katliam yaptıklarını öne sürebilmek için ise somut verilerle konuşmak gerekir. Yoksa bir inandırıcılığı olamaz. İnandırıcı olmayan iddiaya bir de “Büyük Ermenistan için nüfus avantajı” gibi tahmini sebepler uydurmaya çalışmak, 1915’in tablosunu tersyüz etme isteğinden başka birşeyle açıklanamaz.

Xerzî bu konuda Abdürrezak Bedirhan’ın ve Hasan Hişyar Serdi’nin tanıklığından söz ederek kuzeylerde katledilenler dışında 1 milyondan fazla Kürdün de Rus ve Ermeniler önünden kaçıp güney bölgelere göç ettiğini, “yollarda soğuk, hastalık ve Ermenilerin saldırıları yüzünden bu bir milyonun üzerindeki nüfusun ancak yüzde onu bu tufandan kurtulabildiği”ni ileri sürüyor. Buna göre doğu vilayetlerinde henüz Ermeni tehciri başlamadan önce Rusların eline geçen ve hatta geçmeyen yerlerde Ermeniler Kürtlerin yaklaşık bir milyon nüfusunu katletmiş oluyor!.. Düşünebiliyor musunuz? Daha sonra Ermenilerin başına geleni neredeyse eşit ölçüde onlar Kürtlere çoktan yapmışlar bile. Üstelik tanık gösterilen kişilerin bunları “bütün ayrıntılarıyla yazdıkları” söylüyor. Öyle ise nerede o ayrıntılar? Hangi yörelerde ne tür saldırılar tespit edilmiş? Özellikle de güneylere kaçan Kürtleri, Türk ordusunun ve Kürt aşiretlerinin denetimindeki o hatlarda hangi silahlı Ermeniler nasıl katledebilmişler? Bu sorular yanıtız kalıyor.

Nihayet konu Ermenilerin tehcir ve kıyımlarına geldiğinde ise Xerzî “Ermeni çetecilerin ve Rus ordusunun günahının sivil Ermenilere çıkarılması”ndan söz ediyor. Lâkin “göçettirilen Ermenilerin büyük çoğunluğu yollarda katledildi” derken yukardaki gibi saldırı öznelerini de anmıyor. Böyle bir resmedişe bakılırsa önce Ermenilerin Kürtlere, sonra da Türklerin Ermenilere soykırım uyguladığını söylemek mümkün. Sonuçta “Kürtler en az Ermeniler kadar mağdur ve bütün taraflar içinde en masum olan kesimdir” demeye geliyor. Haksızlık etmemek için, yazarın bütün sivil kurbanları masum gördüğünü belirtelim. Fakat Ermenilerin yöneticilerini ve Rus safındaki savaşçı kesimlerini ilk katliamcılar olarak suçlarken, Kürtlerin Osmanlı safında kıyım yapan kesimlerini anmaktan imtina ediyor. Daha sonra ise, İttihatçıların bu soykırımı Kürtlerin üzerine yüklemek istediklerini, 1916 tarihli bir

Ermeni gazetesinin buna dikkat çektiğini belirterek, Kürtlerin yardımcı anlamda olsun bir rolü ve sorumluluğu bulunmadığını ima ediyor. Şüphesiz Türk devletinin asli sorumluluğunu Kürtlerin üstüne yıkma çabası göz yumulacak bir olgu değil. Ama bu haksız gayreti teşhir etmek, devletle suç ortaklığı yapan yerel güçlerin payını hiçe indirmeyi de gerektirmiyor.

Sonuç olarak Xerzî'nin yaptığı muhasebe denemesinin özü, daha önceki Kürt-Ermeni gerilimiyle beraber 1915'in de vebalini asıl kurban olan Ermenilerin boynuna yüklemek şeklinde özetlenebilir. Yazısının girişinde "Ermeni Soykırımı konusunun her zaman olduğu gibi yine gündeme gelmesi, özellikle Kürtlerin, bu kırımında iddia edilen katkıları sebebiyle, payı olanlar adına özür dilemeleri ve bu konunun tartışmalara sebep olması yüzünden, bu konuya katkı sunmaya, olayların gelişimini, tarihsel boyutunu ve Kürtlerin özür meselesinin gerekçelerinin ve sebeplerinin neler olabileceğini yazmaya karar verdim." demesine rağmen, yaptığı açıklamalarla aslında Kürtlerin özür beyan etmelerinin büsbütün gereksiz olduğunu anlatmaya çalışmış gibidir. Bu yaklaşım ve sonraki bölümlerde göreceğimiz benzerleri, hakkaniyetli muhasebe çabalarının zayıf kaldığı durumda, Türk toplumundaki gibi resmi bir görüş oluşturmaya doğru ilerleyebilir. Bunun ne kadar paradoksal ve zararlı olacağını iyi anlaşılması dileğiyle...

08/09/2013

[1]

http://www.gelawej.net/index.php?option=com_content&view=article&id=10175:2013-05-10-08-39-46&catid=215:hovsep-hayreni&Itemid=236

[2]

http://www.gelawej.net/index.php?option=com_content&view=article&id=8861:2013-02-26-01-06-23&catid=215:hovsep-hayreni&Itemid=236

[3] (

<http://www.mezopotamya.gen.tr/drok-tarih/kurt-ermeni-iliskileri-1915-ve-ozur-meselesi-h1716.html>)

[4] Antranik, Dersim Seyahatname, Aras Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 41-49

[5] Ayrıntılı tasvir ve analizler için bkz: Arsen Yarman, Palu-Harput 1878, I. cilt, Adalet Arayışı, Derlem Yayınları, 2010

[6] Garo Sasuni, Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri, Med Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 78-81

[7] Garo Sasuni, age, s. 84-85

[8] Prof. M. K. Nersisyan, “Hay Joğovırti Badmutyün, Hınakuyn Jamanagnerits Minçev Mer Oreri” (Antik Dönemlerden Günümüze Ermeni Halkının Tarihi), Yerevan, 1985, s. 284-296

[9] Hamo K. Vartanyan, “Arevmıdahayeri Azadkrutyán Hartsı yev Hay Hasaragagan-Kağakagan Hosanknerı XIX Tari Verçin Karortum” (19. Yüzyıl Son Çeyreğinde Batı Ermenilerinin Kurtuluş Sorunu ve Ermeni Sosyal-Siyasal Akımları), Yerevan, 1967, s. 104-122

[10] Geniş bilgi için bkz: Anaide Ter Minassian, Ermeni Devrimci Hareketi’nde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887-1912), İletişim Yayınları, 2012

[11] Raffi’den aktaran Hamo K. Vartanyan, age, s. 142

[12] Vahan Bayburtyan, Kırdarı, Haygagan Hartsı yev Hay Kırdagan Haraperutyunnerı Badmagan Luysi Nerko (Tarihin Işığında Kürtler, Ermeni Sorunu ve Ermeni-Kürt İlişkileri), Yerevan-2008, s. 159

[13] Stepan Boğosyan, Kırderı yev Haygagan Hartsı (Kürtler ve Ermeni Sorunu), Yerevan, 1991, s. 212